

Mgr. Miroslav Hurta

TOMÁŠ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO: KNÍŽKY O HŘE ŠACHOVÉ

Milí čtenáři, rád bych vás na chvíli pozval na malý výlet do 14. století, do doby vrcholného středověku, do světa, kde vedle sebe žijí stateční rytíři a hloubaví mudrci. Právě z těchto kruhů pochází Tomáš ze Štítného, jenž je považován za autora Knížek o hře šachové. Staročestina, kterou je kniha psána, působí na dnešního člověka velmi vznešeně a starobyle. Kniha se však musí číst velmi pomalu a pozorně, neboť ne všem slovům můžeme dnes bez problémů porozumět. Přesto je to jazyk krásný a já se neubráním pokusím na některých místech v tomto krátkém pojednání z textu citovat. Věřím, že při pečlivém čtení každý citátu porozumí i bez překladu do současné češtiny.

Knížky o hře šachové — nejstarší kniha o šachu v češtině. Tato představa se asi vybaví každému, kdo má za sebou alespoň základní studium starší české literatury. Ano, je tomu opravdu tak, i když od dnešních odborných šachových publikací se tato kniha zásadně liší. V čem, to si ukážeme až později. Úvodem si povězme několik slov o tvůrci tohoto zajímavého díla.

Jako u mnoha jiných středověkých autorů rok narození Tomáše ze Štítného není přesně znám. S jistou pravděpodobností lze říci, že se narodil kolem roku 1333 na otcovské tvrzi Štítném u Žirovnice. Patřil k některé zchudlé větvi panského rodu Benešoviců. Středem jeho rodového majetku byl poplužní dvůr s tvrzí ve Štítném, který mu vynášel slušný příjem, i když ne takový, aby mu dovoloval nákladný život podle obyčejů tehdejší šlechty. Štítný studoval na pražské univerzitě, aniž by však dosáhl bakalářské nebo mistrovské hodnosti. Netoužil po tom. V padesátých letech se oženil a věnoval se hospodářství, přitom zajížděl často do Prahy. V roce 1381 odešel do Prahy natrvalo a soustředil se zde plně na činnost literární (ta ovšem započala již ve Štítném). Zemřel někdy v rozmezí let 1401–1409.

Co se týče samotného díla Knížek o hře šachové, jde vlastně o volný překlad traktátu dominikána Jakuba de Cessolise. Štítný však z originálu mnoho vynechal, takže jeho zpracování je asi o dvě třetiny kratší než předloha. Navíc text

hodně upravuje, leccos přesunuje na jiné místo a také hodně přidává ze své hlavy. Obsah knihy šachistu, který očekává šachové partie a diagramy, notně zklame. Nic takového tady nenajde. Kniha totiž není šachovou příručkou nebo učebnicí, jak bychom snad z názvu mohli mylně dedukovat. Je to knížka o šachu. Štítný zde vypráví o vzniku šachové hry, o šachových figurkách a nachází souvislosti mezi šachovou hrou a praktickým životem. Na šachové hře ukazuje, jak by svět měl správně fungovat, jaká poučení by si měl člověk ze hry odnést a vzít si k srdci. Hned za nadpisem první kapitoly čteme pobídku: *Čtiž myslivě!* Poučení je vskutku na místě, neboť čtenář nemá s četbou spěchat, ba právě naopak, má se nad jednotlivými příklady a radami zamýšlet, aby vše dobře uvážil a pochopil. A jen na okraj připomeňme to, o čem jsme se zmínili již na počátku našeho vyprávění — pro nezkušeného čtenáře může být někdy obtížné se ve staročeském textu orientovat, vždyť mnoho slov dnes už zní úplně jinak. I to je další důvod, proč bychom s četbou knihy neměli spěchat.

O původu hry vypráví Štítný, že byla vynalezena v Babylonii. Kdysi dávno zde panoval špatný a nemoudrý král, kterého se všichni báli. Nikdo se neodvážil říci: „Králi, toto děláš špatně,“ protože by se mohl ocitnout v králově nemilosti a svou kritiku zaplatit i vlastním životem. A tak to v tom království šlo od desíti k pěti. Jeden starý mudrc se na to už nemohl dívat a vymyslel způsob, jak krále poučit, aby lépe vládl. Vynalezl hru v šachy. Vydal se s ní hned ke královu dvoru, kde ji naučil hrát dvořany a služebníky. Když král viděl, že jeho dvořané hrají nějakou novou hru, zatoužil ji umět hrát také a přikázal mudrci, aby ho ihned ty šachy naučil. „Ale králi, možná ti nebude příjemné slyšet vše, co se k dobré znalosti hry potřebuje. Možná se i rozhněváš,“ varoval ho mudrc. Ale králova zvědavost byla silnější. Ubezpečil mudrce, že může hovořit o všem, o čem uzná za vhodné, že může volit jakákoli slova, že se při výkladu nikdy zlobit nebude, ba naopak, že bude jako ten nejmenší a nejposlušnější žáček pilně naslouchat všemu, o čem bude mudrc mluvit, jen aby se mohl co nejdříve tu novou hru naučit. A tak vtípný a důmyslný mudrc začal krále učit šachy. Ukazoval mu chod jednotlivých kamenů a vysvětloval, že na šachovnici je to jako ve skutečném životě: je potřeba, aby království bylo správně řízeno a úsilí všech figurek — poddaných — zesouladěno v jeden cíl. Když

se promešká ta či ona věc, nastane ta či ona nepříjemnost. Ten, kdo vše pečlivěji a důkladněji promyslí, je na tom lépe — na šachovnici i ve skutečném životě. A tímto způsobem tento mudrc naučil krále nejen hru v šachy, ale přivedl ho i k moudrosti, které se králi zprvu tolik nedostávalo. Naučil krále správně vládnout.

V další části knihy pak Štítný vysvětluje, co jednotlivé kameny znamenají. Šachovnice představuje celý svět. Je čtvercové podoby a skládá se — jak víme — ze samých čtverců, což znamená, že každá říše i její část by měly mít čtyři základní ctnosti — opatrnost, smírnost, sílu mysli a spravedlnost.

Figurku krále vyřezal mudrc tak, že král sedí v krásném rouchu na trůně, v jedné ruce drží žezlo a v druhé královské jablko. Krásné roucho připomíná králi (jenž se též nazývá šach), aby užíval rozumu a potlačoval v sobě zlobu, opilství a další neřesti a aby se choval vždy a za všech okolností vznešeně a důstojně a obklopoval se jen moudřími lidmi, nikoli pochlebovači, pokrytci a povaleči.

Dáma se pak v knize Štítného označuje jako *králová*. Král a králová stojí na šachovnici uprostřed. To, že bílý král má dámu po levé ruce, znamená, že král (či člověk obecně) by se nikdy ve svém životě neměl nechat svázat svou ženou natolik, aby se přestal svobodně a samostatně rozhodovat. Černý král má naopak dámu po pravé ruce, a to proto, aby král, jenž získal po královně do vlastnictví i její zemi, na tuto zemi nezapomínal a staral se o ni jako o svou vlastní. Vedle krále či dámy stojí popí — nejsou to kněží, ale spíše moudří starci, kteří mají vždy stát při králi, aby mu byli nápomocni svými radami, zkušenostmi, vzděláním a moudrostí. Jezdec se zde nazývá rytíř. Jaké vlastnosti rytíř má mít, se zde obsáhle vypočítává. Na tomto místě mi to nedá a dovolte mi na chvíli citovat staročeský text: „*Zuořiv a udaten má býti rytíř proti nepříteli, donidž se brání; ale když se poddává, má milostiv býti jemu.*“ Štítný dále upozorňuje na to, že zatímco v základním postavení je pohyblivost rytíře-jezdce omezená (z rohu šachovnice má jezdec na výběr jen dvě pole, na které může táhnout, ze základního postavení jsou to pouhá tři pole), ve středu šachovnice se působnost rytíře-jezdce zesiluje až na maximálních osm polí, a to proto, že rytíř svým postavením „přibývá na statečnosti a udatenství“ : dokud je doma (na základním postavení), nehonosí se svou statečností, jakmile se však octne před králem (na poli e2),

bude statečnější a může horlivěji svého krále bránit (= šest možností, kam je možno z e2 jezdcem hrát,) a konečně uprostřed šachovnice, v rytířských půtkách, dochází statečnost rytíře-jezdce vrcholu.

Nejdále od krále, v rohu šachovnice, stojí králův úředník — roch. (Ale, ale, že vám to jméno nic neříká? A znáte rošádu? Ta se ve starších knihách ještě píše jako rocháda — provádí se s králem a s rochem, čili s věží). Jako králův úředník má roch hájit pravdu a spravedlnost, kráčet vždy po přímých cestách a nehledat podloudných klikatých cestiček. Proto roch na šachovnici jezdí rovně.

Pěšci stojí vpředu před ostatními figurami, a to proto, aby král, králová a další hodnostáři měli vždy na zřeteli blaho prostého lidu, hájili jeho zájmy a zastávali se ho, neboť všechna království i celý svět na prostých lidech stojí a bez prostého lidu by neexistovalo ani panstvo samo.

Na konci hry se všechny figurky seberou a uloží zpět do pytlíku. Tak je tomu i na tom našem světě. Jsou zde různí lidé: mocní králové a vládcí, důležití pánové, úředníci a různí hodnostáři, ale i ti nejobyčejnější lidé, kterých je většina. Lidé mladí, staří, velcí, malí, bohatí i chudí jsou jako ty figurky rozházeni osudem po velké šachovnici, jež se nazývá svět. A stejně tak, jako hráč při braní dává figurku pryč ze šachovnice, i nás z tohoto světa vezme smrt. A podle toho bychom se i na tomto světě měli chovat — služme ze všech sil dobru, dokud můžeme, neboť nevíme, jak dlouho na tomto světě pobudeme. Dříve či později nás z tohoto světa sebere smrt.

*„A tak jsou skonány kniežky o hře šachové
s výkladem rozumu nravného.
Dajž to, Jezu Kriste králi,
abychom zde tak v šachy hráli
a potom se do věčné radosti dostali!
Amen.“*